

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРОЦЕСУАЛЬНУ САМОСТІЙНІСТЬ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СЛІДЧОГО

ON THE QUESTION OF THE PROCEDURAL AUTONOMY AND INDEPENDENCE OF THE INVESTIGATOR

Лоскутов Т.О.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту
Міністерства внутрішніх справ України*

У статті досліджено питання про процесуальну самостійність та незалежність слідчого. Проаналізовано та критично осмислено теоретичні уявлення щодо процесуальної самостійності та незалежності слідчого. Обґрунтовується, що закономірним є правове регулювання прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням та нормативне обмеження процесуальної самостійності та незалежності слідчого.

Ключові слова: процесуальна самостійність та незалежність, процесуальне керівництво, досудове розслідування, обвинувачення, функція, слідчий, прокурор.

В статье исследован вопрос о процессуальной самостоятельности и независимости следователя. Проанализированы и критически осмыслены теоретические представления относительно процессуальной самостоятельности и независимости следователя. Обосновано, что закономерным является правовое регулирование прокурорского процессуального руководства досудебным расследованием и нормативное ограничение процессуальной самостоятельности и независимости следователя.

Ключевые слова: процессуальная самостоятельность и независимость, процессуальное руководство, досудебное расследование, обвинение, функция, следователь, прокурор.

The article deals with the issue of procedural autonomy and independence of the investigator. Theoretical representations about procedural autonomy and independence of the investigator have been analyzed and critically comprehended. It is substantiated that the legal regulation of the prosecutorial procedural guidance to the pre-trial investigation and the regulatory limitation of procedural autonomy and the independence of the investigator is legitimate.

Key words: procedural autonomy and independence, procedural guidance, pre-trial investigation, prosecution, function, investigator, prosecutor.

Постановка проблеми. Одним із дискусійних у теорії кримінального процесу є питання про процесуальну самостійність слідчого під час досудового провадження. Дослідження цього питання у кримінальній процесуальній науці є актуальним, оскільки воно пов'язано з ефективністю здійснення досудового розслідування, тобто з результативністю всього кримінального провадження. Тому зупинимось у цій статті на розгляді питання про процесуальну самостійність та незалежність слідчого у кримінальному провадженні.

Стан дослідження. У кримінальній процесуальній теорії дослідження питання щодо процесуальної самостійності та незалежності слідчого є популярним. Його розглядали такі вчені-процесуалісти, як Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, О.В. Баулін, В.В. Берник, І.В. Гловюк, І.В. Канфуї, А.Г. Каткова, О.О. Кіпер, Л.М. Лобойко, А.О. Ляш, О.Р. Михайленко, С.С. Охріменко, М.А. Погорельський та інші. Крім окремих наукових публікацій, питання самостійності та незалежності слідчого було предметом дисертаційних досліджень за умов дії як КПК 1960 року, так і КПК 2012 року. Наприклад, у 2000 році О.В. Бауліним захищена кандидатська дисертація «Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії», у 2007 році С.С. Охріменко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого». А у 2017 році О.О. Кіпером захищена дисертація «Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні». Водночас наразі залишаються спірні питання щодо кримінальної процесуальної самостійності та незалежності слідчого, що свідчить про невтрачену актуальність теми поставленої у заголовок цієї статті.

Метою статті є дослідження питання щодо процесуальної самостійності та незалежності слідчого. Для досягнення визначеної мети потрібно виконати такі завдання: 1) проаналізувати та критично осмислити теоретичні уявлення щодо процесуальної самостійності та незалежності слідчого; 2) визначити те, чи є необхідність у правовій регламентації процесуальної самостійності та незалежності слідчого.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи кримінальну процесуальну діяльність слідчого, процесуалісти зазначають, що самостійність та незалежність слідчого у кримінальному провадженні забезпечить повноту та швидкість розслідування [1, с. 135], реалізацію засад законності, об'єктивності, повноти й всебічності в дослідженні всіх обставин кримінальної справи [2, с. 158], здійснення прав учасників досудового провадження [3, с. 357], прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, виконання завдань кримінального провадження [4, с. 9], удосконалення системи кримінального судочинства [5, с. 96].

Із позицій розвитку теорії кримінального процесу та практики кримінального судочинства ми не можемо погодитися із вказаним значенням самостійності та незалежності слідчого стосовно досудового провадження зокрема та кримінального провадження загалом. Оскільки забезпечення самостійності та незалежності слідчого «відокремлює» головного суб'єкта обвинувачення – прокурора від досудового розслідування, що негативним чином не може не позначатися на ефективності обвинувальної діяльності у суді. Якщо прокурор не буде керувати досудовим провадженням, то він не зможе повністю взяти відповідальність за проведене розслідування та якісно представити підготовлене обвинувачення під час судового розгляду.

Погодитися з ідеєю щодо самостійності та незалежності слідчого у кримінальному провадженні можна лише

тоді, коли слідчий сам би підтримував обвинувачення у суді. Для судової обвинувальної діяльності слідчого потрібно наділити більшими процесуальними повноваженнями на досудовому провадженні, забезпечити гарантії самостійності та незалежності у перебігу кримінального провадження. Інакше самостійність та незалежність слідчого втрачає будь-який сенс, бо навіщо отримувати велику процесуальну самостійність та ставати процесуально незалежним від прокурора на етапі підготовки обвинувачення, коли тільки прокурор уповноважений його повноцінно реалізувати під час судового розгляду. Хто як не прокурор має керувати розслідуванням та контролювати процесуальну роботу слідчого? На наш погляд, відповідь очевидна.

Аргументом за прокурорське процесуальне керівництво розслідуванням, тобто проти розширення самостійності та незалежності слідчого у кримінальному провадженні є також виключно процесуальні формальності. Так, у разі здійснення слідчим досудового та судового обвинувачення, він може бути викликаний як свідок досудових процесуальних дій, наслідком чого може стати заявлений відвід та неможливість підтримання публічного обвинувачення у судовому процесі. Тому здійснювати обвинувальну діяльність у суді краще прокурору, який не проводить жодної процесуальної дії у досудовому провадженні. Але для результативності прокурорського обвинувачення у перебігу судового розгляду, прокурор має самостійно керувати та наглядати за досудовим розслідуванням, котре безпосередньо здійснюється слідчим.

Із метою обґрунтування необхідності самостійності та незалежності слідчого у кримінальній процесуальній науці вказується, що між прокурором та слідчим має діяти принцип розподілу функцій кримінального переслідування та розслідування [6, с. 190]. Тобто якщо слідчий здійснює функцію розслідування, а не (не лише) кримінального переслідування (обвинувачення), то йому якраз потрібна самостійність та незалежність від прокурора для всебічного та об'єктивного з'ясування обставин вчиненого кримінального правопорушення та вирішення питання про направлення матеріалів кримінального провадження в суд через прокурора.

Питання про функцію слідчого у теорії кримінального процесу є досить дискусійним. Одні вчені дотримуються точки зору, що слідчий виконує функцію розслідування [7, с. 210; 8, с. 159], інші вважають, що слідчий здійснює функцію кримінального переслідування (обвинувачення) [9, с. 92; 10, с. 13]. Окремі процесуалісти займають більш компромісну позицію стосовно зазначеного питання та вказують, що слідчий реалізує як функцію розслідування, так і обвинувачення [4, с. 8; 11, с. 9]. У кожній групі науковців є свої аргументи стосовно обґрунтування функції слідчого у кримінальному провадженні. Але нам видається досить перекожливою, насамперед із практичного боку позиція Л.М. Лобойка, який зауважує, що змагальність процесу передбачає участь у ньому протилежних за інтересами сторін. Інтерес слідчого, покликаного протидіяти злочинності, полягає у викритті винного, повідомленні йому про підозру, складанні обвинувального акту і направленні матеріалів кримінального провадження з обвинувальним актом до прокурора для порушення ним державного обвинувачення. Поєднання в одній особі 3 процесуальних функцій (обвинувачення, захисту і вирішення справи) неминує призводити до домінування якоїсь однієї функції. Слідчий, здійснюючи діяльність із розслідування кримінальних правопорушень, не може одночасно «сидіти на трьох стільцях» [12, с. 109]. Таким чином, учений намагає, що слідчий об'єктивно не може виконувати діаметрально протилежні кримінальні процесуальні функції (обвинувачення та захисту), при цьому ще і здійснюючи функцію правосуддя, котра охоплюється кримінальною процесуальною компетенцією суду.

Незважаючи на слушність наведеної позиції, вона у науці кримінального процесу піддається критиці з порівнянням слідчого із суддею. Зокрема зазначається, що а як же тоді бути з позицією суду (судді)? Вони також знаходяться в схожій ситуації і їм все ж таки вдається приймати правильне рішення в умовах справжньої, а не уявної змагальності, яку Л.М. Лобойко вбачає на досудових стадіях розслідування [2, с. 161]. Проте останній правильно зауважує, що навіщо обманювати себе, називаючи слідчого «суддею», якщо його процесуальною функцією є не вирішення кримінальної справи, а підготовка під керівництвом прокурора (державного обвинувача) державного обвинувачення (кримінальної справи) до розгляду в суді [13, с. 195-196]. Слідчий у кримінальному процесі не може виконувати іншої процесуальної функції, ніж кримінальне переслідування [13, с. 196].

Отже, слідчий, як і прокурор у кримінальному провадженні, є суб'єктом виконання процесуальної функції кримінального переслідування (обвинувачення). Причому прокурор відносно слідчого є головним суб'єктом реалізації кримінального переслідування, оскільки йому в суді підтримувати обвинувачення. Тому не викликає жодного розумного сумніву правове регулювання прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням, тобто звуження самостійності та незалежності слідчого на користь прокурора як процесуального керівника досудового провадження.

Водночас здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням іноді залишає бажати кращого. Бо інколи реалізація такого прокурорського керівництва занадто заформалізована. На практиці слідчі з іншими учасниками досудового розслідування подекуди вимушені тривалий час чекати усного чи письмового погодження кримінальних процесуальних рішень щодо проведення процесуальних дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів. Прокурори пасивно виконують формальні вимоги кримінального процесуального закону під час розслідування, не проявляючи необхідної активності щодо процесуального керівництва. У юридичній літературі підкреслюється те, що слідчий виконує діяльність іноді навіть і замість свого процесуального керівника [14, с. 204].

Справедливо зазначають А.О. Ляш та О.В. Баулін, що, зважаючи на завдання і засади кримінального провадження, кримінально-процесуальні функції і повноваження владних суб'єктів досудового розслідування, найвідповідальнішими суб'єктом на цьому етапі є прокурор, який є стороною обвинувачення. Але прокурор є досить віддаленим від процесу безпосереднього збирання, перевірки й оцінки доказів, у якому природно домінує слідчий. Опосередковане керівництво процесом кримінально-процесуального доказування у досудовому розслідуванні потенційно закладає можливість поширення слідчих помилок, що може негативно позначитися на якості кримінального правосуддя і завданнях усієї кримінально-правової політики держави [15, с. 4].

Безумовно, змагальний метод правового регулювання та правова регламентація прокурорського керівництва кримінальною процесуальною діяльністю слідчого є необхідними для якісного забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та ефективного здійснення кримінального провадження. Водночас заформалізована реалізація засади змагальності та процесуального керівництва не сприяють дієвості досудового розслідування. У цьому контексті небезпідставними виглядають зауваження О.О. Кіпера про те, що значне звуження повноважень слідчого й обмеження його самостійності у прийнятті процесуальних рішень на практиці призводить до затягування досудового слідства та його неефективності [4, с. 8]. Проте ми погоджуємося з О.О. Кіпером не у плані переваги забезпечення процесуальної самостійності

та незалежності слідчого, а в аспекті, що існуючий стан здійснення прокурорського процесуального керівництва може мати меншу фактичну ефективність щодо виконання завдань кримінального провадження, аніж попередня реалізація норм КПК 1960 року стосовно самостійності та незалежності слідчого у винесенні кримінальних процесуальних рішень.

На наш погляд, проблемною є не сама ідея правового регулювання прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням або змагальності у досудовому провадженні, а не результативне застосування відповідних кримінальних процесуальних норм. Представники прокуратури намагаються формально виконати вимоги кримінального процесуального законодавства стосовно процесуального керівництва, не звертаючи належної уваги на змістовну сутність реалізації наведеного досить прегресивного процесуального інституту.

Висновки. З урахуванням того, що слідчий щодо прокурора є не основним суб'єктом функції обвинувачення, законодавчим є правове регулювання прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням та нормативне обмеження самостійності та незалежності слідчого на користь прокурора.

Недоліком є не сама по собі правова регламентація прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а неефективна (формальна) реалізація відповідних положень кримінального процесуального законодавства.

Перспективними напрямками подальших розвідок у цьому напрямі можна визначити такі: 1) дослідження співвідношення самостійності, незалежності слідчого та відомчого контролю керівника органу досудового розслідування; 2) з'ясування співвідношення самостійності, незалежності слідчого та судового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зайцев О. Поняття та сутність процесуальної самостійності та незалежності слідчого в кримінальному процесі України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 6. Ч. 1. С. 132–135.
2. Аленін Ю.П. Ще раз до питання про самостійність і незалежність слідчого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 149–164.
3. Берник В.В. Переваги та недоліки інституту процесуальної самостійності слідчого. *Молодий вчений*. 2018. № 6 (2). С. 357–359.
4. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одеса, 2017. 20 с.
5. Канфуї І.В. Процесуальна самостійність та незалежність слідчого як характеристика його місця і ролі на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 93–96.
6. Зайцев О.В. Гарантії процесуальної самостійності слідчого органу досудового розслідування національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 189–191.
7. Колеснік Г.Р. Процесуальне положення слідчого за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року: недоліки і прорахунки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 22. С. 209–211.
8. Рева А.А. Функція слідчого в кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. Вип. 2. С. 153–160.
9. Цуцкірідзе М.С. Досудове розслідування: процесуальна функція слідчого чи різновид пізнавальної діяльності? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30 (2). С. 90–93.
10. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Київ, 2017. 36 с.
11. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ, 2018. 20 с.
12. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
13. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006 – 2011 роки). Частина 1. *Загальні положення і досудове розслідування: монографія*. Київ: Істина, 2012. 288 с.
14. Зайцев О.В. Процесуальна незалежність та самостійність слідчого під час досудового розслідування: зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. С. 202–204.
15. Ляш А.О., Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 1. С. 1–6. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/167/189>.